

О. В. НИКОЛАЕВ

ЭНДЕМИЧЕСКИЙ
БОГОК

ОЙРОТОБЛНАЦИЗДАТ
г. Ойрот-Тура
1941

Ойрот.
2-45

О. В. НИКОЛАЕВ

ЭНДЕМИЧЕСКИЙ БОГОК

ОЙРОТСКИЙ ОБЛАСТЫН
НАЦИОНАЛЬНЫЙ ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫ
г. Ойрот-Тура
1941

РЕДАКЦИЯДАН

Эндемический богокло тартыжып турган ченемелдер бистин ороондордын кажы бир райондорында дьайылган бу ооруны советский аялгаларда бастыразын дьоголтып салар арга барын кьргюзюп берди. Эмди, эндемический богок ооруны дьоголтып токтодорго, ёткюрюп турган мероприятияелерди дьаан дьенюлю эдер керегинде, бу мероприятияелерди медицинскийле иште иштеп турган улустар билер эмес, оны ёткюрерине активный туружып турган бастыра общественность ло эндемический богокло ооруп турган райондордын дьурт улустарыда кыялтазы дьогына билип аларга керек.

Медицинский науканын докторы О. В. Николаевтин „Эндемический богок“ керегиндеги брошюра бичиги эндемический богоктон ооруур шылтактарын билип алары ла оныла тартыжар эп-методторы керегинде эмдиги научный шююлтелерле кьндюре дьарт кеберлю таныштырып дьат.

Брошюраны СССР-дин Наркомздравындагы богокло тартыжар Тёс комиссиязы дьарадып дьёптётён.

СССР-дин Наркомздравындагы богокло тартыжар

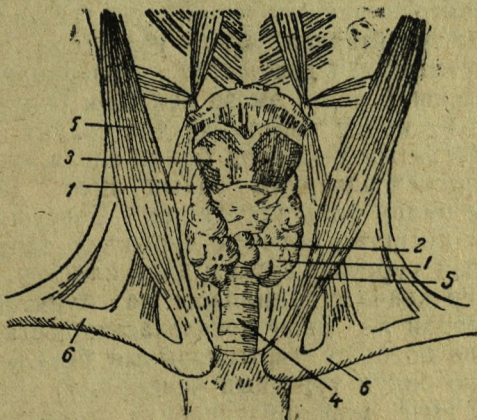
Тёс комиссиянын председатели

Науканын заслуженный профессоры **Н А ШЕРШЕВСКИЙ.**

Эндемический богок дегени не

Эндемический богокло ооруп тургандардын мойнында —ээгинин алдында болчок тижик ёзюп дьат; бу тижик куштын богогына тюней. Онын тыш дьанындагы дьюзюндеш кебери аайынча ооруны богок деп адап салган. Эндемический¹ оору деп не адаган дезе, бу оору нургулайла, кажы бир анылу дьерлерде бар болуп дьат.

Богок оорунун ёзюми щитовидный железанын ёзюмиле тудуш болуп дьат. Бу бес мойнында, кедьирдин эки келтейинде болуп дьат (баштапкы дьурукта); ол бес эки башка белюктю, бойы-бойыла белтирленип кедьирдин алдыла туду-жып калган. Онын бескези (ууры) кадык дьаан кижиде орто тооло 20—30 граммга дьетире болот.

1 дьур. Щитовидный бестин канайла дьадып турганын кёргюскен схематический дьурук. 1—щитовидный бестин тууразындагы белюктери; 2—щитовидный бестин белтири; 3—гортань; 4—кедьир (трахея); 5—эди; топшууры.

¹) Эндемия—сюреен кёп оору, кажы бир анылула дьерде болуп дьат.

Щитовидный бес ич дьянынын секрeция деп бескекели-жип дьат. Бу бестин иштеп турган продукталары кeндюре-ле канга кожулуп дьат; оны гармондор деп айдар. Ич дья-нынын секрeциалардын гармондоры организмнин eзюмине ле кадык дьорюмине сюрeкей керектю болуп дьат. Ич дья-нынын секрeцияларынын бестеринин ижи нервный система-ла тудуш, база бастыра организмнын клеткаларынын чы-гып турган билдирбес химический процесстерге дьяан ка-маазын дьетирет.

Щитовидный бестин кубулып социальный да дьянынан* кeрeр болзо, ооруйтан оорулардын ортозында дьяйылып e-кeниле, эндемический богок баштапкы дьерлердин бирюзин-де болуп дьат. Революциядан озо бистин ороондо эндеми-ческий богок сюрeен кeп дьяйылганы анчадала кааннын Россиязында колония болуп турган райондорды дьякалай болгон. Россияда революциядан озо богок оорула тарты-жар кичеemel дьок болгоны ла ого юзери эндемический богок кeп учуралдарда кижинин организмин сюрeкей коо-мойтытпай да база тыныда кубултпай да турганы керегин-де дьаткан дьурт дeзе онын кeп дьяйылганына темигип ке-рекке бодобойдо баргандар. Кажы бир учуралдарда оорулу улус арга дьокто эмденерге эмчинин болужын бедирегенде, олор болушты тапайтандар, невин учун дeзе, ондый энде-мический богоктын кeп дьяйылган дьерлеринде, оны эмде-ер эмчилер сыранай ас, ол эмeзе чек дьок болуп тургандар.

Эмди дeзе бу керек тазылынан ала солуна берди. Эн-демический богоктын бюдюмин билип алала, оны дьоголтор тартыжуга сюрeкей адьаруны салып дьат. Эндемический богок ооруны билип алар керегинде, Советский учeвий-лардын алган дьенюзи, богокты дьоголтор тартужунын на-учный тeзeгeзин тургузар арганы дьеткилдеген. Богок оору-нын анылу бир канча станциялары ла пунктaры богоктон ооруын эмдеерин ле онон аргалаварын дьеткилдеп дьат. Бистин аялгада богокло тартыжарынын результаттары сюр-екей дьенюлю болуп турганын ченемелдер кeргюсти.

Дьяан кюч эмес меропрятиелерди eткюрген кийининде богоктон ооруын, онын дьяйылган да дьерлеринде токто-дып дьоголтор аргазы нургулайла бар болот. Бу меропрят-иелердин учурлары ла характерлеринин дьарт болоры ол тушта, качан эндемический богоктын дьяйылары керегин-деги суракты, бу оорудан ооруган eйдe онын анылу ке-ректери ле онын табылары ла eзюп кeптeeri керегин билип алган кийининде болуп дьат.

Эндемический богокло кайда ооруп дьадылар

Эндемический богок кѣп ороондордо дьайылган; кажы бир дьерлерде бу оорула кижиден болгой, дье неле дьюзюн мал ооруп дьат. Эндемический богок оору чѣл дѣ дьерлерде бар, дье анчадала нургулайла билдиртип турганы бийик туулу ороондордо: Швейцарияда, ого дьюук дьаткан Германияда, Италияда база Францияда, Карпат ла Пириней деп туулардын дьерлеринде, дье онойто ок Европанын бир кезек ѳскѣ дѣ бѣлюктеринде. Богок оору сюрееп кѣп дьайылганы Америкада (туулу областьтарында база дьаан кѣлдѣрлю, суулу дьерлеринин дьюуктай), Африкада, анчадала Азияда-Тибеттин тууларында, Гималайларды тууралап тюшкѣн сындарында.

СССР-де эндемический богок бар болуп турганы Уралда, Кавказтын кажы бир бѣлюктеринде, Орто Азияда, Сибирде, база Союзтын Европейский бѣлюгинде (Марийский АССР базада ѳскѣлѣринде), дье ондыйда болзо бистин Союзта ондый тын кѣп эмес, кажы бир ѳскѣ ороондордогыдый (Швейцария, Румыния, Индия база да ѳскѣзидий). Богок эндемия оору СССР-де кѣп сабазында талорто ло дьенил ооруга келижип дьат. Кажы бир ѳйинде чикезине айтса эндемический богок деп айдарга дьарабас, щито видный бес ѳзюп дьат деп айдарга дьараар.

Богокло ооруп турганынын башка-башка дьерлерде процент юлю тоозы ѳзюште тѣмѣндѣптѣ турат. Богок оору сюреектей тын дьайылган деген дьер деп бодойтоны, мындый дьерлер, качан дьаткан дьурттын албатызынын 90 — 98 проц. щитовидный бестери ѳзюп турган болзо. Азыйда дьартла богок оорудан школго юренер ле дьашту балдар дьаан улустардан кѣп ооругылайтан, эмди бистин СССР-де ол керек кубулуп дьат: бир канча райондордо богокло удурлажар мероприятияелерди ѳткюргенинин шылтузында балдарда богок дьаан улустардагызынан ас болуп дьат, ненин учун дегежин, ѳзюп дьаткан дьаш ѳскюрюмдер богок оорудан айрылып дьайымдалып дьат. Богок оору озогыда кезик дьерлерде сюрееп кѣп тын дьайылган да болзо, бу калганчы дьылдарда, ол оору балдарда каа-дьяадала болор неме боло берди.

СССР албатызынын ару чек дьадымы ла культуразы ѳзюп келерде, база богок ооруны дьоголторго ѳткюрюп турган тынытту тартыжузы богок эндемия оорунын кюч кебери астап дьат. Онын учун, бистин орооннын башка-башка райондорында богок оорулар керегинде бар болуп турган алдындагы сведениелер тюрген ѳскирей берет.

Эндемический богок оору канайда ёдюп дьат

Кажыла ёзюп турган щитовидный бести богок деп айдар болзо, ол ыраак чике эмес. Щитовидный бес кажы бирде сыранай кадыкта улустыйы ёзюп дьат. Бестин онойып ёзёр ёйи анчадала балдардын дьажы дьедип быжыныгып келер тушта, юй улустардын дезе, качан ай бажында быдбары келер ёйдё болуп дьат. Бийик туулу дьерлерде дьаткан улустын бойынын кеминде щитовидный бестери, дьабыс ёзёк чёлдё дьаткандардыйынан дьаан болуп дьат. Айдарда богок керегин айтса, щитовидный бестин ёзюп турганын нургулай ла мындый анылу степеньдертен темдектеп дьат:

О—щитовидный бести колло сыймаза билдирилбес;

1-кы степень—щитовидный бести сыймаганда дьарт билдирил турган, анчадала онын белтири;

2-чи степень—щитовидный бестин дьаандаганын дьанысла колло сыймаганда дьакшы билдирилер эмес, дье качан неме ажырып турарда дьакшы билдирилип дьат.

3-чи степень—щитовидный бестин ёскёни дьанысла курсак дьиир тушта билдирилер эмес; мындый степеньдю тушта дьаандаганы „дьоон мойын“ деп айдатанында кёрюнет.

4-чи степень—мойыннын бюдьюми сыранай кубулуп калар, богок дьарт кёрюнип турар;

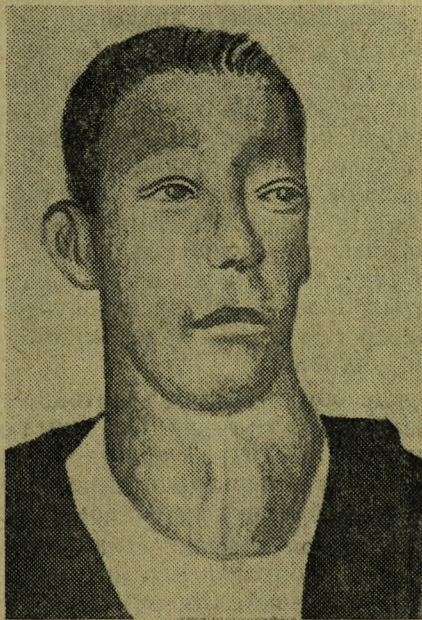
5-чи степень—богок сюрееп дьаандай береле, кёп сабазында мойында бёлюктелип тююнчектеле берер (2-чи дьур).

Щитовидный бес баштапкыла экинчи степеньдерге ёзёрдё, анылу чочуду дьок болот, база организмга оору каршуун дьетирбей дьат. Богокту улустын бюдьюми, керек дезде щитовидный бестин ючинчи, тёртинчи де степеньдердеги ёзюмюнде, дьакшы кадык дьюрген улустардан башкаланбай дьат.

Богокту улустар кезикте ондый кеберлю богокты керек дезде бойлорьнын ооруи дьюргенин билинбей дьюредилер, качан олардо богок бар деп тёрёгёндёри, кёрюштери, ол эмезе эмчи-доктор, баштапкыла катап айтканын кайкамчылу угуп турадылар. Бу мындый учуралдардын болоры, качан щитовидный бес бирле кемле ёзюп турганда болот. Богок ондый кеберлюю де, оноп ары ёзюминде каа-дьаада организмге бойыннын каршузын да дьетирер, богоктын дье мундый каршузы, тююнтиленип дьаандаган кеберлюзидий кёрён кёп эмес.

Тююнтилю богок оору, щитовидный бесте бир бе эмезе

бир канча бѣлюктю болуп тююнтилене берер; бу бѣлюктер (тююнтилер) оморды айландыра турган тканьдардан, тамла дьаандап ѳзѳрине дьайылат. Щитовидный бестин тююнтизи кажы бирде дьаандап алала, ол ѳмезе кичинекте де онон ары ѳзюмю керек дезе оны ѳмдебезеде токтой берет. Тююнтилю богок бир канча учуралдарда сюрееп дьаан болуп ѳзюп дьат.

2. дьур. ѳндемический богок (щитовидный бестин бежинчи степенге дьаандап ѳскѳни).

Богок оору кайда кѳп дьайылган дьерлерде богоктон ооругандарда дьюзюв-дьююр кеберлю ооругандар учурайт: тѳжине салактап та келер богок бар, ол ѳмезе ѳэкти алдынан кѳдюрюп те турганы бар, мойыннын бир келтейинде болчойып чыгары да бар, ѳмезе мойыннын чике алдында болуп дьат, ол ѳмезе алды дьаар мойыннын ѳки келтегейиде тентей бѣлюктенип те калган богоктор бар.

Богоктын каршулу шылтагында, богокты айландыра тур-

ган тканьдар ла база мойында турган органдар ооруп дьат деп комудайдылар. Оору улустардын кёбюзи нургулайла мынайда комудап, олордын мойындарын кыпчып, тыныштары буулуп туру деп (анчадала тюнде дьадып уюктаганда), тамактан аш-курсакты ажырагга кюч болуп дьат деп, юндери кубулып туру деп, дьюректеринде эп дьок боло берди деп, дье онондо башка кёп. Ооруп дьаткандардан бу мындый комудалдар болоры дьарт, ненин учун дезде, каннын дьюрер тамырлар база нервный системанын тамырлары, тыныштанар кедьир ле аш дьийр ёёч, щитовидный бесле дьуктажа бюткен органдар болуп дьадылар.

Богоктон ооруган дьерине дьуук бюткен органдардын да ооруйтанынан башка богоктон улам бастыра да организм текши оорурдаг аябас. Щитовидный бестин деятельнозы тёмёндёй берерде, бир кезек кёжююн болуп, тижик аайлу бололо, терези кургай берер. Баланын кичю дьажынан ала щитовидный безинин деятельнозы сьурекей ооруганынан улам, кажы бирде кретинизм деп оору табылар. — Санаазы да физический дьанынан сьурекекей дьедикпес болор; кретинизм деп оору болуп дьат, качан щитовидный бес бойынын бюдьюмин кубултып ййзе, ол эмезе онын деятельнозы сьурекей дьабызай берер болзо (СССР-де эндемический кретинизм сыранай ас учурайт).

Дье кажы бирде богок тужунда щитовидный бестин деятельнозы ёрё кёдюрилип те турар. Ол тушта ооручылар мынайда комудайдылар: ачынчак, терлемкей, дьюректери тын согуп турганын колдоры тыркырап, чинези дьок боло бергенине, базада кёп дьедикпес тутактарына комудайдылар.

Бастыра ёрё айдылган оорулар эндемический богок тужунда да каа-дьяала болгоны кёрюнедилер. Щитовидный бестери ёзюп ооругандардын кёп сабазында база кезикте дезде дьарт богок ооруданда ооруган кижинин иштенер кючине билдире дьяан каршузын дьетирбей де ёдюп дьат.

Юй улустар нургулайла богоктон эр улустардан кёп ооругылайт. Богок эндемиязы, сьуреен тын дьайыла берген дьерлерде мынын башказы тюн'ейлеже берет.

Богок канчада дьаштуда кижиде табылар. Дье анчадала кёп сабазында бу оору бала ла дьийт тужунда, анчадала эдиканы ойноп быжыныгып келген тушта табылып дьат. Эдиканы ойноп быжыныгар ёйинде богок табылып ооруган кёп балдар онон ары эмденижи дьогынада дьазыла берет; дье бу ёйинде эмдегенде дьылгыр дьазыларына сьурекей дьакшы болуп дьат.

Эндемический богоктон ооруйтан шылтагы

Богоктын эндемиязыла ооруп турган шылтагын билерге кеплэ исследование ёткюрген, онын керегинде кеп дьюзюн дьююр шююлтелер болуп турган. База калганчы ёйлёргё дьетири бу суракта блашту болуп турган. Богок эндемиянын' неден улам ёзюп бюдюп дьатканын кажыла дьанынан юренип туруп, ого юзери кижинин органиизмазында иодтын толужузы керегинде дьаны юредюни база иод ар-бюткенде (природада) канайта айланып турганын (круговорот) деп айдатавын тuzаланып тургузылган суракка чике дьарт каруузын таап алар арга бар болуп дьат. Бистин СССР-де дьаан научно-исследовательский иш ёткюреле, богок эндемиязы неден улам табылатан керегинде теориязын ылгап таап билгедий органы кёргюскен, мынызын богокты дьоголтор тартыжуды ёткюрген практикаларда ончозынан артык темдектериле дьартайт, айдарда бу дезе сыранайла келижер чынын кёргюзюп дьат. Бу теория дезе богокло тартыжарына чике дьолды талдап аларына, база оорурунан чеберленери ле ооруй бергежин эмденеринин руководящий дьякылтазын берет.

Эндемический богоктон ооруйтан шылтагынын теориязын айдарынан озо, эмдиги ёйдёги юредю аайынча иод ичер суула, курсакла база кейле кижинин организмына кирип турган керегиле таныжып алар керек.

Бисти айландыра турган ар-бюткенде (природада) иодтын бар болуп турганы сыранай ас болот. Айланып турган суу чылап (суунын круговороды чылап) буу болуп кубулала, онон ойто дьердин юстине дьанмыр-кардый болуп туююп, иод онойто ок природада анылу круговорот эдет; ол талай дьулат, суузында, анчадала талай суунын баларларында (кеп баларларды иодтын промышленнозына тuzаланып дьат).

Кижини айландыра турган ар-бюткенде иодтын бар болуп турганы дьюзюн башка веществолордо сюрекей ёрёлёп тёмөндөп туратанын химический исследование чике таап тургускан. Туунын неле дьюзюн уктузында, дьердин кыртыжында, сууда, кейде, аш-курсактарда, тынар тындуларда, ёзюп дьаткан ёлөн'дёр-агаштарда бар болуп турган иодтын кеми башка-башка болуп дьат. Кейде иодтын бар болуп турганы дьаан учурлу болуп дьат. Иодтын буузы суунын буузынан бир канча катап кеп уур болуп дьат; онын учун сюрекей бийик кейдеги иод сыранай ас болуп дьат. Мынайта темдектеп алза, бир кезек исследованиелер аайынча кёргөндө 1000 метр бийктеги кейде иод талайга тендей турган

кейдеги иодтон юч катап ас болуп дьат. 4500 метр бийиктеги кейде иод 100 катаптан ажыра ас болуп дьат. Мынан кёргөндө, бийик туулу райондордо дьянысла кейде де эмес дьяап турган дьянмырда, карда да иод ас болоры дьарт болуп дьат. Бу дезде, дьер бойында эдип чыгарган дьивр ашкурсакта да иодтын болор кемине камаалу болот.

Ого юзери, щитовидный бестин' (тироксин) гормондорунун дьяан учурлу бёлюги иод болуп турганы дьарт: организмге иод дьеткил кирбес болзо, щитовидный бестин ижи дьеткил болор аргазы дьок. Бир кезек ученыйлардын' шююлте тоозыла болзо, бир суткада организмге иодтын дьеткилинче керек болуп турганы 0,0001—0,0002 (бир гр.100—200 миллион бёлюги) иод болуп дьат. Мынча кирези иод организмге судкала сайын кирип дьат, база онын ол кирезин кюнюн сайын организм бойынан' бёёрөк, ичеге, тере, ёкпё ажыра чыгарып дьат. Бу мынайда „иодный толужу“—деп айда танында эн'ле керектю роль щитовидный бесте болуп дьат.

Иодный толужунун кемине чике болоры юреле берзе, бастыра организмде анылу кубултада боло берер. Бу кубулганды тыш дьяннан билетени кёп сабазында щитовидный бестин ёзюп кёдюрюлгени ол эмезе богок болуп дьат. Дьурт албатыда щитовидный бестин дьяандап турганы, курчап турган природада „иодтын дьедикпестююне“ организмнин карузы болуп дьат деп, кёп ученыйлар бодоп дьадылар.

Ёткөн дьюс дьылдын' ортозы кирееде эндемический богоктын' болуп туратаны ондый дьерлерде кайда кейде, сууда, дьердин' кыртыжында ла ёскёзинде де иодтын' бар болуп турганы: ас кёрюнип турган дьерлерде деп чын темдектеген болгон. Талайдын дьаказында кайда иод кейде база курсак продуктада дьеткил бар болуп турган дьерлерде богок кёп дьайылбаганы ла эндемический кретинизм учурбайтаны ол до тушта дьарт болгон. Эндемический богоктын' оорузына иодтын' эм болгон учуры керегинде онойдо ок азыйдада дьарт болгон. Калганчы дьылдарда дьюзюн башка ороондордо база бистин' СССР-де де ёткюрген шинжюлер ле ислелованиелер кёп учуралдарында ол ончо айдылган керектерди чындалтып дьат. Богоктын' дьайылган дьерлеринде кижинин' организми иодтын' ас болуп турганын ченеерин дьартайт. Бир кезек дьарталганы аайынча, кижинин' организминде кюнюн сайын иодтын' 0,0001—0,0002 г. нормазынын ордына богоктын' дьайылган дьерлеринде бу тоо 0,00002—0,00008 г дьетире (граммнын 20—80 миллион бёлюктерине) астап база онойдо астаарынан аябас.

Богоктын' дьайылатанын билерине юренип турар тушта, дьан'ысла бийик тууларлу областьтарда эмес, дье бир канча дьабыс чёлдю де райондордо, кёп сабазында суунын' белтирлеринде ол эмезе кыртыжы кумаку да дьерлерде богоктон' оорууры ла иодтын' дьеткил эмес степенънин' ортодо сыран'ай ан'ылу колбулу болгонын' кёптёр тургускандар. СССР-де богоктын' дьайылган дьерлеринде бистин' экспедициялары ла богоктын' станциялары сууда иодтын' дьеткил эмес болгонын' темдектегилейт.

Эндемический богоктын' ёзюп турган бастыра керектери дьан'ысла иодтын' дьеткил эмези ле организмде иодтын' толужып турары юрелип кубула бергенинде деп сананза дьастыра болор эди. Иодтын' дьеткил эмези—щитовидный бестин' массовой ёзюп дьаанарынын' ла богок болуп чыгарынын' тёс шылтагы, дье эндемический богок болуп ёзюп чыгарына ёскёдё условиелер дьёмёзиндю болор.

Ав'ылу чокум условияда богок, керек дезе иод сыран'ай дьеткил эмесе болзо, ёзюп дьаандабайда турар, ондый болгондо, богоктын' эндемиязы ёзюп чыгарына иодтын' дьеткил эмес болгоны оны ёскюрерине тын'ыту рольду деп мынан' озо айдылганына бирде эмеш удурлашпай турар. Чынына да алар болзо, богоктын' сюрекей тын' дьайылганда дьерлерле калганчызында да бастыра ончолорун качанда туй албайтач. Кёптёри дезе, оморды кюрелей турган немелердин' (среды) бойынын' башка анылузына келиштире темигениле богоктын' каршузына удурлажарына чыдамыл болуп богоктон' ооруурынан' дьайым арткылайт. Айдарда оорунын' ёзюп дьайыларына буудак болуп турган кандыйда бир условия бар болорго керек. Бир дьанынан' дезе бис билерибис, богоктын' ёзюп дьайыларына камаалу болуп турган условия база бар болуп дьат.

Ооруурынын' ёзюми керегинде, бис мында эр ле юй улус база дьаштары керегинде рольды айтканыбс. Кажы бирде бир биледе бастыразы богоктон' ооруурына дьарталганы да туштажат. Дье онын' керегин укталып келген деп айтса дьастыра болор эди. Богок укталып улалбас учурлу, богокту ада эненин' балдары сыранай су-кадыкта болор. Богоктон' оорурга дьюргени дьарталганда болзо, анылу биледе богокко удурлаштыра ёткюрер мероприятияелер ажыра балдарды богоктон' коруурына дьеткил арга бар болуп дьат. Дьюрюм дьадыннын' условиязы дьаан учурлу болуп дьат. Бир канча орондордо богоктын' анчадала тын' дьайылганы дьокту биледе ле коомой санитарный ла гигиеническийе условияда дьаткандарда болуп турганы дьарт. Озогы тушта богоктын' сю-

рекей тын дьайылган дьерлери болуп адалып турган дьерлерде—населениенин санитарный турумы дьабыс база культуразы ла бойынын ару-чек дьюрери (гигиеназы) сыранай дьабыс болгонын характеризовать эдип дьат. Албтынын дьаткан дьерлери ару-чек эмес (антисанитарный) аялгалу ла бая балкаштала беретен дьерлерделе база дьадар дьерлерди сепсюн салкынга коомой соктуруп турганы, дьарандыра эдилген ичер суу дьок болуп турганы, суу алатан дьери ле кёнёктёри (источниктери (ару-чек эмес (антисанитарный) болгоны, ичер суунын дьюзюн башка немеле кирленгени богоктын эндемиазынын ёзюп дьайыларына камаалу болуп дьат. Дьадым дьюрюмде сууны дьеткил тузаланбай турганы, коомой качеству чий суу ичип турганы, дьаман ла дьаныс ююр курсак, курсакта витаминалар, дьаны овощтор, фруктар ла ёскёзи де дьедикпес болуп турганы—бу условиялар ончозы организмге каршузын дьетирип, иодтын дьеткил эмес болорын астадат, андый болгондо эндемический богоктын ёзюп дьайыларына камаалу болуп дьат.

Эндемический богокло тартыжуны канайда ёткюрюп дьат

Эндемический богоктын ёзюп табылган керегинде, бу ёрё дьарталып айдылган теория аайынча сныла тартыжарына мындый тёс дьолдорды тургузарга кем дьок болуп дьат: 1) текши оздоровительный мероприятияелер, 2) организмде иодтын дьеткил эмес болорын токтодоры (иодная профилактика), 3) богокты эмдеери (ич дьанынан ла хирургический). Бастыра бу мероприятияелерди науканын юредюзи аайынча пландап дьёптёп алала ёткюрюп турганы эндемический огоктон кёп (массовый) ооруын дьоголторын дьеткилдейт.

Текши оздоровительный мероприятияелер

Эндемический богоктын шылтагы керегинде бастыра айдылганынан мындый шююлтелер эдерге кем дьок болуп дьат: бистин СССР-де богоктын эндемиазынын сыранай астаарын, дьанысла, богокко удурлаштыратан анылу медицинский мероприятияелер ёткюрюп турганынан эмес дье бистин улу тёрёлибистин албатыларынын культуразы ла материальный дьадымы ёзюп дьаткан учун, темдектезе бистин городтордо до дьурт та дьерлерде дьаныртып реконструкция эдип турганы, дьаны коммунальный предприятиялердин строительствозы база санитарный правила аайынча на-

селениеде бойларынын гигиеназын ару-чек дьадынын, бистин албаты тыныдып ёрё кёдюрюп алганынан сакыырга дьараар болуп дьат.

Богок оорула тартыжарына дьаан учурлу болуп турган текши оздоровительный мероприятиялер бистин ороон дьаан дьенюлерге дьединип алганынан тёзёлип дьат. Кезик дьерлерде, чокумду условиясында камаалу болуп турганы аайынча богокты дьоголтор тартыжуда мында анчадала дьаан учурлу болуп турган мероприятиялерди озоло баштап ёткюрер керек. Ондый учуралда оны ол районнын реконструкциязы ла строительствсынын текши планында тургузар керек. Темдектеп алза, Кабардино-Балкарский АССР-дин тууларлу райондорында (Кавказта) богокло тартыжарына аулдарды дьаныртып эткени, озоло баштап дьада дьерлердин строительствозын эткени, тьос дьалан дьерлердеги райондорында ичетен сууларды дьазап санитарный дьанынан корулары ла сас балкаш дьерлерди дьоголторы дьаан учурлу болгон.

Эндемический богокло тартыжарына сюрекей керектюзи санитарно-гигиенический мероприятиялерде болуп дьат. Санитарный коруланар дьанынан, тонмок кара сууны, колодецтерди, ичер сууларды балкаштан кирден коруларына, дьаткан айыл тураны, текши тузаланар дьерлерди ару-чек тударына база аш-курсак азар казанды ла курсак ичер аяктарды ару тударына кичеemelди анчадала тыгыда салар керек. Онойып ок дьиер аш-курсакты дьюзюн башка эдип, огородтын ажыла фрукталарды дьеткилинче дьиер керек болуп дьат; суузынга, кайнаткан сууны ичер керек. Кийген кийимнин, бойынын эди ле колдын арузы, богокло тартыжарына базада учурлу болуп дьат.

Сюрекей тын кёп тё богоктын эндемиязы тушта, бу ончо мероприятияелер ооругандардын тоозын сыранай астадып туратанын ченемелде кёргюзет. Богоктын ас дьайылган дьерлеринде кажы бирде, бу мероприятияелерле кёп тё ооругандарды дьазып, богокты дьоголтып та саларына дьединетен. Ондыда болзо, онон башка кёп учуралдарда эндемический богокло тартыжарына окылаган богокты дьоголторына чыгарган мероприятие иодный профилактиканы ёткюрерге керек.

Эндемический богокко иодтын профилактиказы

Эндемический богокты дьоголторына сыранайла чын тартыжу иодтын профилактиказы болуп дьат. Оны богоктын кёп дьайылган бастыраала дьерлерде тудушла юзюк дьок ёткюрюп турар учурлу.

Богокты иодтын профилактиказыла эмдегенде, организмн иодты нормальный керексип турганына дьеткилдьо эдип турат. Оныла эмденерин тургусканы ёткён дьос дьылдардын ортодогы дьылларында болгон, дье дьаан кёп тузаланганынан бери 15—20 ле дьыл ётти. Эмди бис качан щитовидный бестин ижи керегинде, иодтын толужузы керегинде ле организмге иодтын кирип турганы керегинде, дьартап билип аларыбыста иодтын профилактиказы тын научный учурлу тёзёгё алды.

Башка-башка ороондордын ченемелдеринен алып кёргёндё иодтын профилактиказынын тузалуузы сьурекей дьаан болуп дьат. СССР-де де иодтын профилактиказы богокло тартыжып турган ченемелдерде бойынын дьакшы тузалуузын онойдо ок кёргюсти. Темдектеп алза, Сибирдин райондорынын бирюзинде дьаткан дьуртта богоктон ооруп турганы 38,9 процент деп дьер бойынын ишчилери тургускан болгон. Иодтын профилактиказын ёткюрген кийининде (автордын 1932 дьылда айдып берген дьёбиле) богок оорула ооруп тургандардын тоозы дьылгыр тёмёндёй берди. 1934 дьылда декабрьда богокту улустары населениеде бирле процент болгон.

База бир райондо богок оорулу улустардын тоозы 16,9-тан 0,6 процентке тёмёнлёди, ол эмезе богок эндемиязын дьоголтып салган болуп дьат.

База бир темдек. Кабардино-Балкарский АССР-дин дьеринде дьаткан албатызында эндемический богок сьурекей дьабылган болгон: туу дьерлерде дьуртаган аулдарда юй улустары 70 процент богок оорулу болгондор, бастыра албатызында щитовидный бестери ёзюп дьаандагандары 85 процентке дьетире болгон; оlorдын 37 проценти ючинчи, тёртинчи ле бежинчи степенге дьетире щитовидный бестери ёзюп дьаанап калган болгондор. Нальчик деп городтогы богок дьоголтор станция, качан богокты юзюк дьок эмдеп, ого юзери бир канча дьылдарга улай дьаткан дьуртты иодтын профилактиказыла эмдеерде, мында богок оорулу улустын тоозы бир канча тёмёндёп астай берди, дьаш балдардын ортодо богоктулары каа-дьаала болотон болды.

Кайда иодный профилактиканы ёткюрюп турган ёскёдё райондордо онойдо ок богоктын эндемиязы сыранай астай бергени кёрюнюп дьат. Богокло тартыжар тартыжунун дьенюлери керегинде, иодный профилактикадан башка онойдо ок улу Октябрьский социалистический революциянын дьеткилдегениле албатынын дьадым дьюрюминин условиязы сы-

ранай дьаранганыча онойдо ок дьанысла советский дьан болгон кийининде тууларлу аулдардын населениелерине элбеде эмденер органы дьеткилдегенин аланзу дьоктон айдылган болуп дьат. Иодный профилактиканын анчадала дьякшынак льярамыкту болуп турганы кичю дьаштуларга болот. Бир канча дьерлерде ёзюп дьаткан дьашёскиюрюмдердин ортодо богоктон оорурын дьеткил дьоголтып салган.

Богоктын баштапкыла учуралында иодтын профилактиказы ого юзери дьякшы тузалу эм болуп дьат. Мынын чындалганы дезе 1924 дьылда Прибайкалиеде, база 1930 дьылда Самаркандта школьник балдардын ортодо иодный профилактиканы ёткюрерде дьалталган.

Кажы бирде эм боло берип турган иодный профилактиканы качан юзюк дьок тудушла ёткюрюп турза, эндемический богокло тартыжарында дьякшы дьенюлерге дьединет. Онын учун иодтын профилактиказы бистин СССР-де тамла кёптёп, ёзюп, дьайылып дьат.

Иодный профилактиканы богокко эки тёс эп-сумеле ёткюрюп дьат.

Баштапкы эп-сумези, бастыраларына (поголовный) иодный профилактиканы богокко удурлаштыра ёткюретени (Швейцарияда болуп турганы) ончо населениелерге „полноценной“ (иодированной) деп айдатан поваренный тус берип турарынан туруп дьат. Овдый бир тонн тус 5—10 грамм иодистый тус (иодистый калия ол эмезе иодистый натрия) тудуп дьат. Бу киреези ас иод дезе поваренный тустын амтанын эбеште юребейт; поваренный туста иодтын барын дьанысла химический анализ ажыра билип дьат.

Тусты кутгак дьерге база упаковкага тударын чикеле ару тудар болзо, иодтын учуп дьоголо беретенинен тустын „полноценной“ деп айдатан стандарттын бир канча айларга коруларын дьеткилдеп дьат. Иодированный полноценный тусты эдип чыгаратаны заводтын анылу тургусканында болуп дьат, дье оны кустарный производстводо до эдип чыгарарын тёзёёргё кем дьок.

Экинчи эп-сумеле иодный профилактиканы богокко ёткюретени алдынан башка группа населениелерге профилактиканы ёткюрери болуп дьат: неделиде бир катап 1—2 миллиграмм иодистый тусты (натрия ол эмезе калияны) ичерге берип дьат. Айдылган иодистый тусты анылу таблетка сл эмезе конфетка эдип дьазап белендейле оны школдорго, дошкольный учреждениелерге, балдардын профилактический амбулаторияларына, кёчёлю юй улустардын консультацияларында ла ёскёзине де берип дьат. Школдо юредючи ио-

дированный таблетканы неделиде бир катап балдарга берип база оны балдар бойынын ёйинде тузаланырын кёрюп дьат.

Бисте кёп школдордо общественный курсактын нургулайла дьайылганы ла завтрактарды тёзёп турганына келиштире бис ол эп-сюмени токтодоло оны бистин условияга келиштирип алдыбыс. 25, 50 эмезе 100 кижиден группаларга керектю болуп турган иодты тудуп турган иодистый тустын растворын анылу флакондордо ло эмезе таблеткада белендеп дьат. Белендеп салган курсактын порцияларынын тоозына келиштире неделиде бир катап бастыра белендеп салган курсакка анылу тоолу таблекталарды (сууга растворить эткен) ол эмезе флакондо белетегенинен кожуп ийеле, онойып иодизация ёткюрер. Онойып балдар иодистый тусты $\frac{1}{4}$ ёрё 1—2 миллиграммга дьетире неделиде бир катап алып дьат.

Иодный профилактиканы ёткюрер тушта дьяантайынла врачевный кёрю ле иодный профилактиканын результатадынын учедына юзюк дьоктон контроль керек.

Эндемический боготы эмдеери

Эндемический боготы эмдеери „консервативный да“ болор (эмезе эмди ичип эмденери) ле хирургический (кезетени). Эмдейтен эп-арганын сурагын ооруганнын турумынын камазынан кёрюп врач (эмчи) бойы бюдюерер учурлу.

Боготы алдынан бойы эмдеерине каа-дьяа эмес ченёжетенинен коруланып кичеенерге керек. Ого юзери, озодон бери боготко удурлажарына чын дьякшы средство болуп дьарталган иодты нургулайла тузалангылайт. Ондый да болзо, ченемели дьок билбестердин колында, бу баалу эм кажы бирде сюрекей дьеткерлю де болуп дьат: иодла ёйинен ёткюре эмденип турза учы-учында бойына каршузын да дьетирип аябас.

Чике дьазап эмдегенде иодты сыранайла кичинектен организмнин иодты сутказына керексип турганынан дьюкле бир эмеш ажыра берилип турарда, кюнюнде юч катап 5—15 тамчы (капель) иодтын настойказын ичип эмденип турган ооругандарга учураш болуп турат. Иодты боготон ооруганга ондый кёп тузаландырарга сыранай дьарабас, ол база дьяан дьяаманын дьетирер.

Иодистый препаратла эмдегенинен энле артык результатты баштапкы стадияда ооругандар алып дьат. Богот табынча кичинектеп база бир канча неделилердин ол эмезе айлардын бажында дьоголып калатан.

Богокты эмдеп турар тушта, ичегелерди дезинфицировать эдетен (салол ло ёскёдё) эмдерле эмдеери база ооруына баш-аай да болор эмдерле эмдеери бир кезекте учурлу болуп дьат. Щитовидный бестин деятельнозы дьабызап турганы билдирип турган болзо, эмдейтен препаратты, щитовидный бестен' белендеген (тиреойдин ле ёскёзиле де) эдил дьат.

Удай берген богокты анчадала онын бюдюми тююнтиленип калганын консервативный эмдери нургулайла тузазын дьетирибейт. Ондый богот мойыннын тёс керектю органдарын бууй базып анылу дьерлеринен чыгып дьяандап турган болзо, хирургический эмдеерине барарга керек.

Хирургический эмдеш, базедовый оору дьарталган болзо, база анчадала мындый учуралдарда качан богот злокачественный тижиктю боло бергени билдирип турган болзо болуп дьат. Операция десе, ээжи аайынча дьеткил дьазып салып дьат. Кем богокты хирургический эмдеткен болзо, ого онон ары иодный профилактиканы ёткюрюп турарга керек.

Иодный профилактиканын' элбегени ле оны ёткюрюп турарын узатканы операцияга керектюзи богокты астадып дьат. Бу десе ондый дьерлерде, кайда боготко удурлаштыра мероприятияелер ёткюргеннен улам, ол оорунын уур учуралдары сыранай астап турганы дьарт темдектелип дьат.

Эндемический боготко тартыжуны планомерный ёткюрерине, оны анылу тёзёёри керек болуп дьат. Бисте боготтын анылу станцияларын ла пунктарын тёзёгён, ого эмдеер-профилактический задачалар тургускан. Богоктын станциялары онойто ок научно-исследовательский иштер ёткюрюп дьат, ол дьяанынан ологго научный институттар ла бир кезек кафедралар медицинский вузтар болужып дьат. Боготко тартыжар керегинде мероприятияелерди, СССР Наркомздравында боготко тартыжар керегиндеги центральный комиссия башкарып дьат.

Кажыла райондордо боготко тартыжарына научный дьянынан билдире дьартап берип, населениелерге практический болужын дьетирип турган, боготко удурлажа тартыжар экспедиция дьяан учурлу болуп дьат. Темдек эдил, 1933 дь. Кабардино—Балкарияда болгон Кызыл крестле Красный полумесяца обществолорынын Союзный Исполкомынын экспедициязын кёргюзерге кем дьок. Экспедициянын бастыра практический ле научно-исследовательский ижи, элбеде эмдеери ле массовый оздоровительный ишле, богот керегинде сведения население ортозына дьартаары ла боготко удурлажар тартыжунун сурагына дьянысла эмчилерди эмес, дье дьурт-

советтерди, партийный организациялар ла колхозный общест-
венности тартып алары аайынча ёткюрюлген. Мынлыгъ эк-
спедициялар богокло удурлажар ишти тыныда бийиктеде
кёдюерине камаалу болуп, база дьурген райондордогы эн-
демический богокты дьоголтып саларына экелет

Богоктын станциязы ла ого колбулу богоктын пунктары
населениеге керектю профилактиканы ла эмденерине бо-
лушты, дьюкле городтордогы медицинский учреждениелер-
де озоло баштап балдардын амбулаториязында ла энелерге
консультацияда врачтардын ла участковый сетьтердин сред-
ний медицинский персоналдардын турушканыла дьетирер.

Групповой иодный профилактиканы ёткюреринде анчала-
ла дьаан роль школдордо ло дошкольный учреждениелер-
де болуп дьат. Дьер бойында иодный профилактиканы школь-
никтердин ортозында ёткюреринин тёс бюдюреечизи юредю-
чи болуп дьат деп те айтса артыкту болбос. Ондо, кайла
школьный профилактика дьякшы тургузылган, кайда оны
ёткюрюп турган результадын балдардын амбулаториязынын
докторы ол эмезе богоктын станциязынын эмезе пунктын
анылу патронажный сестры шинжилеп кёрюп турган, ондо
иодный профилактиканын результады сюрекей дьылгыр ай-
дылат. Школдын санитарный турумы кёрюмчилю болоры
учун, школьный врачтын тартыжузы иодный профилактика-
ны ёткюргени ле бойынын ёйинде эмдеер метод балдарды
эндемический богоктон дьайымдадарына экелёт. Богоктын
дьайылган дьерлеринде иштеп турган городской ло участ-
ковый врачтардын билетени, эндемический богокты бойы-
нын ёйинде билип база богокко удурлажа ёткюрер ишке
олордын эркинцю туружуп турганы озогыдагы эндемичес-
кий богоктон калдыкталып артканын дьылгыр дьоголторы-
на биске болушту болор.

Иодированный тусла бастыра ончолорына (поголовный)
профилактиканы ёткюрерин дьанысла богокло удурлажатар
организациялар эмес, дье хозяйственниктер де дьанынан
адьарарга керек болуп дьат. Олорго беленденер тушта са-
нитарный некекте дьарт болотон учурлу, упаковканы белен-
деери, полноценный иодированный тусты корулап кичеери
ле транспортировказы. Бу некектелерди бюдюерин онойдо
ок санитарный шинжю органы ла общественностьтор дьаны-
нан дьаантайынла кёрюп турарга керек.

Богоктын сведениези керегинде ле богокло удурлашты-
ра тартыжунун результадын печаттын, радио ло лекция-
нын болужы дьартаары базада дьаан учурлу болуп дьат.
Богокло тартыжарында кёп керектер общественностьтын (ан

чадала школдордын) туружарынан ла база дьер бойынын советский ле партийный организациялардын адьарузынан ка-маалу болуп дьат.

Бистин ороондо, кайда кижн керегинде чын кичеemel болуп турган дьерде эндемический богокло тартыжатан ай-дылган бастыра мероприятияелер дьеткил элбек ле плано-мерно эдилип бюдер.

Медицинский болушты чике тезейлө, иодный профилак-тиканы дьяантайынла ёткюрюп турар условиялу болзо, бо-гоктын массовый болуп дьайылып турганын биске дьеткил дьоголтып саларына дьединери аланзу дьок болор.

У Ч У Р Ы

Эндемический богок дегени не
Эндемический богокло кайда ооруп дьадылар
Эндемический богок оору канайда ёдюп дьат
Эндемический богокло ооруйтан шылтагы
Эндемический богокло тартыжуны канайда ёткюриц дьат
Такпи оздоровительный меропрятиелер
Эндемический богокло подтын профилактиказы
Эндемический богокты эмдеери

инв. № 293

Редактор перевода И. Шодоев.

Подписано к печати 7/IV 1941 г. АН-5505.
Тираж 1500 экз. Объем 1¼ п. л. Авторск. лист. 0,9.
Знаков в п. л. 36.000. Заказ № 285.
Цена 30 коп.

г. Ойрот-Тура, типография из-ва „Кызыл Ойрот“,
Ойротская, 63.

1941 г.
Акт № 97/м
Вкладн. л.